

LALEAUA – DETALIU DECORATIV ÎN ARTA NUMISMATICĂ BRÂNCOVENEASCĂ

Mioara Alina Nicolaie*

Abstract

This article presents the medal minted by Constantin Brâncoveanu, ruler in 1713, from a new perspective, thus complementing its descriptions made over the course of three centuries. The characteristics illustrated highlight not only the mark of modernity of the Brancovan stylistics, but its conjunction with the coherent language of the integral Brancovan art.

Our research question is related to the comprehension of the assimilation process of the tulip flower by the Wallachian art of the 17th century. The tulip is a fascinating flower, recognized as inheriting the richest cultural, political, social, economical and religious baggage among all flowers, with a centuries-old history. In the European baroque art, the tulip occupies a central place and symbolizes effemerity. In the Brancovan art, the tulip carries not only an aesthetic function, but it joins also the traditional elements of ecclesial culture. The author points out parallels in the compositional artistic language and the unity of the Brancovan style through the perspective of this decorative motif usage.

Key words: Brancovan art, Romanian baroque, tulip, coin, medal, decorative motif.

O deosebită raritate numismatică ne dă prilejul reflecției la viziunea artistică de tip „baroc ortodox postbizantin” (Theodorescu 1987) pusă în slujba apărării și creșterii prestigiului Țărilor Române în timpul domniei lui Constantin Brâncoveanu¹.

Constantin Brâncoveanu, figură de basileu dunărean (Iorga 1983 306) și martir, apărător al valorilor naționale românești și creștin-panortodoxe, om de cultură de formație bizantină și solidar cu valorile europene, se remarcă, pe planul creației artistice, și în domeniul numismaticei prin baterea de monedă - medalie de aur în anul 1713 (Planșa 1, Figura 1), cu ocazia împlinirii a 25 de ani de domnie (Moisil 1914 69-88). Contextul în care a fost posibilă această acțiune a domnitorului a fost acordarea, în 1695, a titlului de Principe al Sfântului Imperiu Romano-German și a predicatului „de Brankovan” de către împăratul Austriei, Leopold I. Batere a avut loc în monetăria din Alba-Iulia, dotată cu utilități moderne pentru acea vreme. Căutările noastre au scos la iveală faptul că baterea acestora s-a făcut cu bani din vistieria personală a domnitorului, având în vedere că aceste cheltuieli nu apar în condica vistieriei statului (Giurescu 1962). După cum notează numismatul O. Iliescu, acest act este ultima tentativă de batere de monedă locală proprie Țării Românești a sfârșitului de ev mediu și a începutului de modernitate românească (Iliescu 2002 51-52). Istoria monetăriei naționale notează că, după acest eveniment, dreptul suveran de *jus cudendae monetae*

* Institutul Național de Sănătate Publică și Mediu, Regatul Țărilor de Jos.

E-mail: a.m.nicolaie@gmail.com

¹ Doresc să exprim mulțumirile și recunoștința mea către Pr. Prof. Dr. Ioan Dură, Protopop al Regatului Țărilor de Jos, erudiția căruia a inspirat această cercetare.

a mai fost exercitat de abia în 1879, nouă ani după înființarea Monetăriei Statului român și în contextul dobândirii treptate a independenței de sub ocupația otomană².

Conform mărturiilor din epocă, monedele din aur ar corespunde valorilor între 2 și 10 ducați. Acestea au fost bătute în număr limitat și nu au apucat să fie puse în circulație. Cea mai mare parte a lor a fost depusă în vistierie și confiscată de turci în 1714, fiind transportată la Istanbul și topită. Monedele de aur ce corespund valorilor de 5 și 6 ducați, singurele care sunt cunoscute în prezent, au un diametru de 35 mm și o greutate de aproximativ 17 și, respectiv, 20 g³.

Emiterea acestei monede-medalii poate fi calificată și ca un manifest politic al lui Brâncoveanu, a unității de neam în condițiile vitrege ale istoriei când Valahia se afla sub suveranitate otomană și Transilvania, sub ocupația Imperiului Austro-Ungar. Publicațiile adunate de-a lungul timpului referitoare la acest eveniment sugerează corelarea cu mazilirea voievodului și cuprind atât mărturii ale observatorilor români, cât și străini, dar și un vast repertoriu de stiluri literare: folclor, memorialistică, atestări documentare și cronici, sugerând intensitatea impactului pe care împrejurările morții domnitorului a avut-o asupra conștiinței martorilor și mărturisitorilor de peste veacuri.

Astfel, există ipoteza că aurul monetizat emis ar fi avut menirea să fie un instrument în viața politică, economică și socială a Țărilor Române, tinzând chiar către sorginta unei reforme monetare comparabilă cu cea a sistemului central și vest european (Ungureanu 1997 321-329). Interpretat în această cheie, actul domnitorului este consemnat în cronica lui Antonio-Maria del Chiaro, secretarul domnitorului pentru limbile europene, ca unul din cele nouă capete de acuzare (Del Chiaro 1718 175), iar după cronicarul turc Silahdar Findiklî Mehmed Aga „fiind 26 de ani bei al Țării Românești, s-a intitulat rege (*krâl/kiral*) și în numele său bătea monede” (Guboglu 1974 526), deși domnitorul se îngrijise să achite cu regularitate haraciul către Poartă și, ca un fin diplomat ce era, să ofere daruri înalților demnitari otomani. Este interesant de notat, după cum observă M. Maxim (Maxim 1986 69-88), că printre capetele de acuzare din fetvaua (opinia juridico-religioasă cu valoare de verdict, prin care era legitimată mazilirea și uciderea voievodului) emisă de muftiu (jurist specializat în legea islamică) în 1714 nu se face nicio referire la emiterea monedelor din anul precedent.

Această monedă-medalie este una deosebit de complexă, căci deși aparține unei arte minore, marchează grandoarea unei culturi ce se aliniează, păstrând proporțiile, monarhiilor culturale ale epocii. Ea reflectă, sinergic, mai multe trăsături: elogiul descendenței bizantine, dar și marca originală a primatului monarhului, tradiție dar și inovație, cultura pusă în slujba diplomației, manifestare a unității de neam a românilor ca forma de rezistență în fața dominației marilor imperii ale lumii, toate întâlnindu-se în Valahia cea de la răspântia dintre epoca medievală și cea modernă, Valahia cea dintre Occident, Bizanț și Orient. Însă un detaliu deloc observat până acum ne-a determinat să luăm inițiativa investigării acestui obiect dintr-o perspectivă inedită: sensibilitatea artistică a domnitorului folosită ca instrument al unui manifest politic. Detaliul la care ne referim este prezența decorației florale pe veșmântul domnitorului, și particularitatea prezenței lalelei, despre care spunem că încă nu i s-a subliniat suficient și explicit distincția de semn cultural al epocii respective în spațiul românesc. Perspectiva din care privim aici este asocierea cu un fenomen stilistic prezent în Europa și Asia secolelor XIV-XVI, în care laleaua ocupă un loc central și care apoi s-a configurat și în spațiul românesc. Fascinanta lalea este recunoscută ca floarea cu cel mai bogat bagaj cultural, politic, social, economic și religios, acumulat de-a lungul a câtorva veacuri, în marile continente ale lumii (Pavord 1999).

² www.monetariastatului.ro/istorie (accesat în 11.11.2022).

³ www.moneteromanesti.cimec.ro/brancoveanu.htm (accesat în 11.11.2022).

Înainte de a detalia această idee, vom face o incursiune în timp pentru a ilustra felul cum a fost descrisă moneda-medalie în literatura de specialitate.

Prima lucrare cu valoare documentară, apărută la scurt timp după martiriul Brâncovenilor, aparține numismatului maghiar de origine română Samuel Köleséri de Kereser în opera intitulată „Auraria Romano-Dacia”, publicată la Sibiu în 1717 (Halevy, Secășeanu 1957 389-401). Iată textul, după traducerea lui Gheorghe Șincai, în care autorul descrie cu oarecare detaliu efigia și blazonul medaliei: „Pentru pomenirea familiei, se bătuse deunăzi de prințul Vlahiei galbeni de zece și de cinci (în originalul latinesc scrie: „*decupli, quincupli aurei*”), care de o parte avea[u] typul (adică: chipul) lui, după obiceiul românilor împodobit cu o mitră scumpă și cu mintee spânzurată de pre umeri prin pregiur cu inscripția aceasta: *Constantinus Bassaraba de Brancovan*; de altă parte avea stemma sau timirul Valahiei cu care trăesc prinții în lucrurile cele politicești, că în cele bisericești se folosesc cu pecetlariu, în care sînt întăiați SS. Constantin și Elena, ținând crucea în mîni. Supt mitra cea prințească în povaza era un corb, cu aripile întinse, ținînd cu clonțul o cruce de rînd și stînd pe un ciungărit ram de arbure, și deasupra pe de o parte soarele, de alta luna, cu inscripția prin pregiur: *D. G. Voivoda et Princeps Valachiae Transaplinae*. Nenorocita moneda aceasta au dus la perire pe familia Brîncoveneasca, după ce au căzut prințul cu ai săi în mîinile turcilor” (Ungureanu 1997 321-329).

Antonio-Maria del Chiaro publică un an mai târziu, în 1718, în cartea cu valoare de document politico-social al curții domnești „Revoluțiile Valahiei”, noi mărturii capitale în legătură cu aceste piese numismatice, și anume zece capete de acuzare trimise Porții otomane contra Principelui Brâncoveanu, ultimul cap fiind „Că a bătut în Transilvania monete de aur, în formă de medalii, de o valoare de la 2 până la 10 galbeni una... Din aceste monete s-a trimis una la Constantinopol pentru dovedirea existenței lor. Restul monetelor a fost găsit în tezaurul lui Brâncoveanu după depunerea sa, împreună cu multe juvaieruri de o valoare incontestabilă.” Autorul a ales să documenteze sfârșitul tragic, fără a risipi cuvintele în vreun comentariu sau vreo descriere de natură artistică a monetei.

În lucrarea sa „Evenimentele Cantacuzinilor și Brîncovenilor din Țara Muntenească”, Dimitrie Cantemir, contemporan cu aceste evenimente, redă amănuntul că „monetele” lui Brâncoveanu erau „bani mari de aur, dubli, tripli și chiar decipli, cu chipul și numele său din care Cantacuzen (adică Constantin Stolnicul) a și trimis unul la Constantinopol, sultanului, ca proba de arătarea ce se făcea” (Halevy, Secășeanu 1957 389-401).

Savantul numismat ungar L. Huszár lămurește, în studiul său „Le maître des médailles de Constantin Brancoveanu” (Huszár 1937 200-207), identitatea gravorului medalilor brâncovenesti: Carl Josef Hoffmann, a cărui inițiale C.H. sunt puse pe revers, sub scut.

Începând din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea apar mărturii și despre monede-medalii din argint și chiar billon, acestea fiind de două tipuri, și anume, primul fiind asemănător pieselor din aur, cu bust în profil și inițiale ale gravorului (C.H. sau C.I.H), având modul de taler și 1/2 taler, iar al doilea tip fiind diferit, cu bustul domnitorului din față, fără inițiale ale gravorului (considerate probe de către C. Moisil, (Moisil 1914 9-18)). Aceste piese din argint sunt bătute, se pare, cu ștanțe diferite (mărturiile epocii vorbesc de ștanțe olandeze și ardelenesti), făcute de gravori diferiți. Ele au fost executate postum, în cursul secolului al XVIII-lea⁴.

Dar ce lămuriri ne dă moneda-medalie însăși? O descriere detaliată avem de la numismatul român D.A. Sturza, publicată în memorabila sa lucrare din 1874 (Sturza 1874). Pe avers, moneda-medalie are inscripția circulară „CONSTANTINVUS BASSARABA | DE BRANKOWAN”; descrierea aversului continuă cu „Bustul Domnului în profil spre stînga, având pe cap cuca împodobită cu surguci, prins într-o rozetă de pietre prețioase, iar corpul

⁴ www.moneteromanesti.cimec.ro/brancoveanu.htm (accesat în 11.11.2022).

îmbrăcat în haină de fir, peste care se află mantia domnească cu guler de cacom, încheiată cu o agrafă în formă de rozetă. Două cercuri liniare” (Sturza 1874). Pe revers, inscripția circulară „D:G:VOIVODA·ET·PRINCEPS·|·VALACHIAE·TRANS·ALPINAЕ” și descrierea „Scut rotund cu margine perlată, timbrat de o coroană regală și sprijinit pe doi grifoni. În câmp o acvilă cu crucea în cioc, stând pe un munte; sus la dreapta ei soarele, la stânga luna, iar jos de o parte și de cealaltă a picioarelor 17|13. Între liniile ornamentului de jos C|H. Două cercuri liniare” (Huszár 1937 10).

În completarea descrierii acestui portret de aparat, adăugăm, așa cum notam mai devreme, observația că veșmântul de sub caftanul domnitorului este brodat cu o decorațiune florală, ce se desfășoară pe verticală și care completează estetica liniilor vestimentației. În decorație distingem trei lalele stilizate, dispuse simetric de-o parte și de alta a nasturilor, având tulpina ușor îndoită, frunzele arcuite în forma literei C, tipică artei barocului, iar corola formată din trei petale, din care cele două laterale au marginile răsucite spre exterior. În partea stângă, sus, parcă se profilează o a patra lalea. Astfel, laleaua se distinge ca o floare preferată și ca un element particular al sensibilității aulice brâncovenești. Virtuozitatea tehnică a acestor detalii indică măiestria gravorului C. J. Hoffmann și rafinamentul comanditarului în persoana voievodului.

Inspirați de paralelisme compoziționale cu alte ramuri ale artei brâncovenești, noi am pornit într-un proiect de identificare al motivului lalelei și am adunat multiple dovezi, cu scopul de a reconstitui repere ale istoriei românești a lalelei, așa cum am notat în lucrarea Nicolaie 2020. Amintim aici finețea broderiilor liturgice cu fir de mătase realizate de Despineta, a pieselor de ofere realizate de argintarii Georg May II și Sebastian Hann, a miniaturilor sau a ornării tipăriturilor, a sculpturii în lemn sau în piatră și a frescelor ce împodobesc ctitoriile și palatele brâncovenești. Având funcție decorativă, laleaua este utilizată, cu o pondere variind de la subtila insinuare la vădita preferință, ca un element de perpetuare a inovării stilistice începute în țările române un secol în urmă de frații Buzești (Nicolescu 1970 60), câteva decenii înainte de către domnitorii Matei Basarab și Vasile Lupu și continuată de Șerban Cantacuzino, dar și de racordare la standardele vest-europene⁵. Această afirmație din urmă se poate confirma și în domeniul vestimentar; Brâncoveanu adoptase, parțial, un cod de norme somptuare, similar cu cele din Apus, ca un mecanism de control social, prin care să îi fie recunoscute rangul și demnitatea (Szekely 2016). În Apus, laleaua era o chestiune de statut social, o temă recurentă a nobilimii. Nu departe de tendințele europene, Imperiul Otoman adoptase mai multe legi care priveau îmbrăcămintea supușilor sultanului în timpul așa-numitei perioade a lalelei (1718-1730) (Szekely 2016 50).

Deopotrivă, tema lalelei se încadrează perfect în unitatea de stil a modelului cultural brâncovenesc (Nicolaie 2020 256-270). Remarcabilă în acest sens este analogia între decorația veșmântului domnesc din acest portret-efigie și cea din tabloul votiv reprezentat în pictura murală a pronaosului bisericii mari a Mănăstirii Hurez; în tabloul votiv, domnitorul apare în mărime naturală, într-un portret colectiv al întregii familii,

⁵ Fără a intra în detalii privind istoria de secole a lalelei, amintim doar că la începutul secolului al XVII-lea, lalelele erau deja cunoscute în marile orașe europene (Londra, Viena, Lille, Antwerp, Montpellier, Paris, Augsburg), la modă în marile grădini ale acestora, teme predominante în știință și artă și marcă a rangului social. Amintim aici prima xilografură europeană ce redă laleaua, realizată de botanistul elvetian Conrad Gesner în 1531 și prima documentare a lalelei cu caracter științific-descriptiv a botanistului flamand Carolus Clusius de la Universitatea din Leiden în lucrarea „Rariorum aliquot Stirpium” din 1576, iar pe plan artistic o întreagă pleiadă de artiști olandezi și flamanzi ca Jan Breughel, Michel Bellange, Willem van Aelst și Rachel Ruysch care au adus laleaua la un ideal de frumusețe, redând-o cu multa somptuozitate și cu un nivel maxim de acuratețe științifică (Nicolaie 2020). Iar în portretistică, exemple se pot da din școala flamandă, ca Michiel Jansz. van Mierevelt, Pieter Dubordieu.

purtând o mantie poloneză de brocart de aur, tivită cu blană de hermină și decorată abundant cu lalele stilizate în diverse forme și mărimi, printre care recunoaștem întocmai lalelele de pe efigie descrise mai sus (Planșa 1, Figura 2). În ansamblul monumental de la Hurezi, lalelele sunt utilizate, alături de alte flori, și pentru decorarea frescelor ancadramente ale scenelor biblice sau pentru separarea spațiilor liturgice. Decorația veșmântului domnesc exclusiv cu lalele nu o întâlnim numai la domnitorul Brâncoveanu, ci și la Doamna Maria Brâncoveanu, vrednica sa soție. Vădita preferință a acesteia pentru lalele se poate admira cu claritate încă, în tablourile votive de la biserica Mănăstirii Gura Motrului și pronaosul bisericii Schitului Sfântul Ștefan de la Hurezi. Toate aceste amănunte nu pot trece neobservate, căci ilustrează spiritul narativ al artei brâncovenești, puterea sa de germinare în diverse forme de-a lungul unei largi perioade de timp.

Plasat în acest context pan-european, motivul lalelei a fost deci asimilat și în țările române. Izvoarele documentare cercetate de autoare nu permit o identificare a unei date istorice a acestui fenomen pe plan local, dat fiind contextul istoric extrem de dificil al Țării Românești în cea de-a doua jumătate a secolului al XVI-lea, aflată sub turcocrăție și la intersecția marilor puteri Austria și Rusia, așa cum nota istoricul Radu Greceanu. Credem însă că nu greșim dacă vom cantona în stilul brâncovenesc apogeul uzanței motivului lalelei, uzanță ce se perpetuează fără întrerupere în acel secol de la domnitorul Matei Basarab și continuată de Șerban Cantacuzino și la care și-au dat contribuția un lung șir de artiști (Nicolaie 2020 256-270).

Este interesant de notat că laleaua este prezentă în țara noastră și ca specie - inedit! - originală. Este vorba de o specie sălbatică și o specie hibridă. Specia sălbatică, Tulipa hungarica, este o lalea galbenă, care crește în zona Cazanelor Dunării (Roman 1971). Specia hibridă, o descendentă a soiurilor Groenland și Prințesa Victoria, poartă numele „Doamna Maria Brâncoveanu” și este o superbă lalea roșie cu corola aurie, prima lalea olandeză cu nume românesc și singura la data publicării în nomenclator (2018). Inițiativa numirii unei lalele originale, atestată de prestigioasa instituție internațională „Asociația Generală Regală a Cultivării Florilor cu Bulbi” (KAVB), cu numele Doamnei Maria Brâncoveanu, aparține Asociației Femeilor Ortodoxe Române „Doamna Maria Brâncoveanu” a Parohiei ortodoxe române „Sfântul Grigorie Teologul” din Regatul Țărilor de Jos. În prezent, laleaua „Doamna Maria Brâncoveanu” împodobește mănăstirile ctitorite de sfântul martir domnitor Constantin Brâncoveanu și de Doamna Maria Brâncoveanu, grădinile botanice universitare din București, Iași și Cluj-Napoca, dar și alte lăcașuri de cult⁶.

După cum constată reputatul numismat român C. Moisil, „ceea ce te impresionează în primul rând privind medaliile lui Brâncoveanu este înfățișarea lor artistică” (Moisil 1914). Suntem de părere că cine dorește să cunoască primul stil artistic pan-românesc (Theodorescu 1987) și pe cel care l-a ridicat pe culmile unei monarhii culturale de talie europeană, stil Ludovic al XIV-lea, cum spunea Nicolae Iorga, fără a-i eroda specificul românesc ce ține de cultura eclesială bizantină, nu poate să ignore această piesă deosebit de importantă de artă numismatică.

⁶ www.mariabrancoveanu.com (accesat în 8.11.2022).

Bibliografie

- Del Chiaro 1718 – A. M. del Chiaro, *Revoluțiile Valahiei*, Veneția, 1718.
- Giurescu 1962 – D. G. Giurescu, *Anatefterul – Condica de porunci a vistieriei lui Constantin Brâncoveanu*, în SMIM 5, 1962, pp. 353-493.
- Guboglu 1974 – M. Guboglu, *Cronici turcești privind Țările Române*, Vol II, București, 1974.
- Halevy, Secășanu 1957 – M. A. Halevy, C. Secășanu, *Medaliile lui Constantin Brâncoveanu și gravorul lor*, în SCN 1, 1957, pp. 389-401.
- Huszár 1937 – L. Huszár, *Le maître des médailles de Constantin Bancoveanu*, în AECO 3, 1937, pp. 200-207.
- Iliescu 2002 – O. Iliescu, *The history of coins in Romania (cca 1500 B.C. – 2000 AD)*, 2002.
- Iorga 1983 – N. Iorga, *Locul românilor în istoria universală*, București, 1983.
- Maxim 1986 – M. Maxim, *On the right to strike currency of the reigning princes of Moldavia and Wallachia during the period of Ottoman suzerainty*, în JOS 8, 1986, pp. 69-88.
- Moisil 1914 – C. Moisil, *Medaliile lui Constantin-Vodă Brâncoveanu*, în BSNR 11, IX, 1914, pp. 9-18.
- Nicolaie 2020 – M. A. Nicolaie, *Laleaua - motiv floral al artei decorative brâncovenești*, în BBR.Sdr 7 (28), 2020, pp. 256-270.
- Nicolescu 1970 – C. Nicolescu, *Istoria costumului de curte în Țările Române, sec. XIV-XVIII*, București, 1970.
- Pavord 199 – A. Pavord, *The Tulip. The story of a flower that has made man mad*, Bloomsbury, 1999.
- Roman 1971 – N. Roman, *Elemente noi pentru caracterizarea fito-geografică a Porților de Fier*, în Studii și cercetări de biologie - Seria biologie vegetală 6 (23), 1971, pp. 477-484.
- Sturza 1874 – D. A. Sturza, *Uebersicht der Mönzen u. Medaillen des Fürstenthums Romanien (Moldau und Walachei)*, Viena, 1874.
- Szekely 2016 – M. M. Szekely, *Culori veșminte și interdicții în vremea lui Constantin Brâncoveanu*, în Ovidiu Cristea (coord.), *Povestiri întretăiate. Istoria în cheie minoră*, Târgoviște, 2016, pp. 35-52.
- Theodorescu 1987 – R. Theodorescu, *Civilizația românilor între medieval și modern*, Vol. I-II, București, 1987.
- Ungureanu 1997 – D. Ungureanu, *Emisiunile de argint ale lui Constantin Brâncoveanu, medalii sau o încercare de a introduce un nou sistem monetar?*, în George Potra (ed.), *130 de ani de la crearea sistemului monetar modern românesc*, București, 1997, pp.321-329.

Resurse web

www.monetariastatului.ro/istorie
www.moneteromanesti.cimec.ro/brancoveanu.htm
www.mariabrancoveanu.com

Explicația planșelor / Explanation of the plates

Planșa 1 – Fig. 1 - Moneda-medalie de aur cu valoarea de 6 ducați emisă de Constantin Brâncoveanu (Colecția MNIR, nr. inv. P 20118); Fig. 2 - Fragment din tabloul votiv al bisericii mari al Mănăstirii Hurezi (foto realizată de autor).

Plate 1 – Fig. 1 - The gold coin-medal with the value of 6 ducats minted by Constantin Brâncoveanu (MNIR collection, inv. no. P. 20118); Fig. 2 - Fragment of the votive painting of the large church of Hurezi Monastery (photo by the author).

1.

2.

Planşa 1